

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 747:728.81(497.4 Brdo)
prejeto: 10. 3. 2004

Vesna Bučič

dr. umetnostnozgodovinskih znanosti, muzejska svetovalka v pokoju, Na jami 5, SI-1000 Ljubljana

Brdski interiereji v preteklosti in sedanosti

IZVLEČEK

V prispevku sta predstavljena baročna in klasicistična notranja oprema Brda v lasti baronov Zoisov od druge polovice 18. stoletja do leta 1929. V nadaljevanju so obravnavani arhivsko dokumentirani interiereji jugoslovanskega kneza Pavla Karađorđevića od 1935-1941. Za časa nemške okupacije med drugo svetovno vojno o notranjosti gradu ni nobenih podatkov. Leta 1947 je bilo Brdo nacionalizirano in kot rezidenca Josipa Broza Tita opremljeno s stilno opremo iz različnih stilnih obdobjih. Po njegovi smrti leta 1980 je grad postal protokolarni objekt slovenske vlade in je to funkcijo zadržal tudi v samostojni Republiki Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE

Zois, Karađorđević, arhivalije, slogovna rezidencialna oprema, protokolarna oprema

SUMMARY

THE INTERIORS OF BRDO IN THE PAST AND IN THE PRESENT

The contribution presents the baroque and classicist interior fitting of Brdo from the ownership of the Zois barons in the second half of the 18th century to 1929. In continuation, archival documented interiors of the Yugoslav prince Pavel Karađorđević from 1935 to 19421 are dealt with. There are no data on castle interior for the time of German occupation during World War II. In 1947, Brdo was nationalised and as residence of Josip Broz Tito equipped with fittings of different style periods. After his death, the castle became a protocol edifice of the Slovene government, and preserved that function in the independent Republic of Slovenia as well.

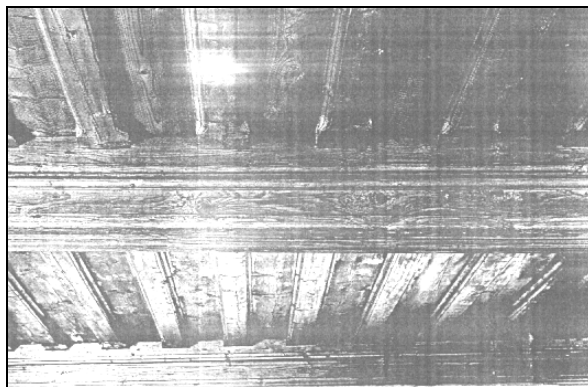
KEY WORDS

Zois, Karađorđević, archival matter, style residence fitting, protocol equipment

V idilični pokrajini z jezerci, potoki in ribniki, ki jo s severa zapira kulisa visoke gorske verige, leži v ravnini nedaleč od Kranja ob cesti med Predosljami in Kokrico renesančni grad Brdo. Ni čudno, da je bil prelepi dvorec sredi širnih gozdov domovanje pomembnih osebnosti, ki so na političnem, kulturnem in gospodarskem področju ostali zapisani v veliki knjigi slovenske zgodovine. Zgrajen v začetku 16. stoletja pod vplivom italijanske utrdbene arhitekture je bil pomemben že v času prvih lastnikov iz mogočne plemiške družine Egkh-Hungerspach. Ker beseda *Egg* pomeni v nemščini brdo ali hrib, imenujemo predstavnike te visoko uveljavljene plemiške družine viteze z Brda ali Brdske.¹ Pisnih virov o notranjosti in opremi brdskega gradu iz tega časa nimamo, lahko pa z gotovostjo zapišemo, da je notranjo ureditev narekoval umetnostni stil takrat že močno uveljavljene renesanse. Členitev prostorov iz tega časa nam je dobro znana iz primerjalnega gradiva analognih stavb iz renesančnega zgodovinskega obdobja.² Nova shema razporeditve grajskih prostorov se je močno razlikovala od neustreznega zaporedja temačnih in asketsko zasnovanih bivališč v srednjeveških gradovih. Z uvajanjem novih renesančnih zasnov so v gradovih nastajali svetli in udobni stanovanjski prostori s poudarjenim rezidenčnim značajem v gosposkem nadstropju ali *pianu nobile*. Po renesančnem načelu *enfilade* se je uveljavilo načelo osnega nanizanja grajskih soban, ki so potekale vzporedno z grajskimi hodniki, in prav to sosledje med seboj povezanih prostorov se je na Brdu obdržalo do danes. Z gotovostjo lahko zapišemo, da je bila v osrednjem delu bivalne etaže reprezentančna dvorana z izbrano opremo, levo in desno od nje so se vrstili dnevni bivalni in nočni prostori, nepogrešljiv je bil gospodov delovni kabinet in velika jedilnica, običajno opremljena z zložljivo mizo in malo pohištva. Ker brdski grad ni bil podkleten, lahko domnevamo, da so v pritličju prebivali služabniki, ob stranskem vhodu so bili ali ležali gospodarski prostori in shrambe za živila ter kot bistveni element, grajska kuhinja. Kje je bilo prvotno stopnišče za gospodo, ki naj bi vodilo od glavnega vhoda naravnost v gosposko nadstropje, ne vemo, stopnišče za služinčad pa je še danes na severni strani stavbe.

Z menjavanjem lastnikov, med katerimi pripada posebno mesto Zoisovi rodbini, je notranjost Brda doživljala večje in manjše spremembe. Najradikalnejše, ki Brdu niso ravno v ponos, so naredili po drugi svetovni vojni, ko so stavbo v petdesetih letih 20. stoletja brez slehernega sodelova-

nja spomeniškega varstva spremenili v predsedniško rezidenco in pozneje v protokolarni objekt. Edini pričevalni arhitekturni element, ki v gradu gotovo izvira iz prvotne stavbne opreme, je renesančni leseni strop z mogočnimi in dobro ohranjenimi tramovi v vrhnji sobi jugozahodnega stolpa. Danes je v tem prostoru grajska likalnica, žal pa so na te bogato profilirane tramove pribite velike neonske svetilke! Gre za nedopusten poseg v žlahtne renesančne ostanke iz 16. stoletja, ki so se po naključju ohranili edino v tem, v preteklosti najbrž pomembnem prostoru.

*Renesančni strop s profiliranimi tramovi
v jugozahodnem grajskem stolpu
(foto: Miran Kambič)*

Brdski interierji v času baronov Zoisov Edelsteinskih

V prvi polovici 17. stoletja, po izselitvi baronov Egkhov, je Brdo z dedovanjem in porokami prešlo v roke plemiških družin Schrattenbach in Gallenberg. Zaradi velike zadolženosti so bili slednji prisiljeni prodati brdsko posestvo na dražbi, ki naj bi bila okrog leta 1753. Propadajoči grad s celotnim posestvom je kupil v Ljubljano priseljeni Michelangelo Zois (1694-1777), pozneje baron Edelsteinski, ki je postal eden najbogatejših podjetnikov na Kranjskem.³ Poleg hiš v Ljubljani in Trstu je kupil več fevdalnih posestev. Najpomembnejše in najlepše med njimi je bilo gospostvo Brdo pri Kranju. Leto pred smrtjo je Michelangelo brdsko posest izročil v last sinu, baronu Žigi Zoisu (1747-1819), ki je z bogatim očetovim nasledstvom zaslovel kot gospodarstvenik in predvsem kot osrednja osebnost slovenskega razsvetljenstva. Kmalu po tridesetem letu je zbolel za protinom in bil zaradi tega do konca življenja privezan na invalidski voziček. Oče in sin sta kot premožna nova lastnika Brda

¹ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 14. Družina Egkh naj bi bila plemenitena v 12. stoletju.

² V Sloveniji Fužinski grad v Ljubljani, Brdo pri Lukovici, Krumperk, Soteska ...

³ Leta 1739 ga je cesar Karel VI. povzdignil v viteški stan s plemiškim pridevkom *von Edelstein*, leta 1760 pa ga je Marija Terezija povišala v barona. Preinfalk, Genealoška podoba rodbine Zois, str. 27-50.

zanemarjeni renesančni grad kmalu spremenila v baročno plemiško rezidenco.

V drugi polovici 18. stoletja sta Žiga in njegov mlajši brat baron Karel Zois (1756-1799) nadaljevala s preurejanjem brdskega parka. Žiga naj bi bil na Brdu zadnjikrat leta 1795,⁴ nedvomno pa ga je kot navdušen botanik dotlej pogosto obiskoval. Medtem ko je Žiga zaradi svoje neozdravljive bolezni in od leta 1797 navezanosti na invalidski voziček večino svojega življenja preživel v Ljubljani, kjer je nastajala njegova znamenita zbirka mineralov, je njegov mlajši brat Karel živel največ na Brdu in v parku ustvaril prvi botanični vrt na Slovenskem. Ko so Zoisove gorenjske fužine zaradi velike konkurence iz severnih dežel začele poslovati z izgubo, je Zoisovo bogastvo počasi kopnelo. Kljub vsemu je Žigi uspelo Brdo kot fidejkomisno posest zapustiti svojim dedičem neobremenjeno z dolgovi.

Veliki mecen Žiga Zois je umrl leta 1819 v svoji palači na Bregu v Ljubljani. Ker je kot neporočen ostal brez direktnih potomcev, je brdsko posestvo nasledil njegov nečak baron Karel Zois (1775-1836), ki je pri enajstih otrocih in verjetno velikih stroških vzdrževanje posestva začel razprodajati zapuščino svojega slavnega strica. Za njim se je v drugi polovici 19. stoletja zvrstilo še pet naslednikov brdske gosposčine,⁵ zadnji med njimi je bil baron Michelangelo Zois (1874-1945). Ko je bila leta 1919 v novi državi SHS nad usihajočim posestvom razglašena sekvestracija z uradnima oskrbnikoma, se je zadnji zakoniti lastnik brdske gosposčine odselil v Celovec. Nekaj let za tem je Ministrstvo za pravosodje ukinilo sekvester in Michelangelu Zoisu s prisojilno listino vrnilo posestvo. Leta 1928 je bil razveljavljen rodbinski fidejkomis in na željo zadnjega lastnika je bila 4. decembra 1929 razglašena javna dražba.⁶ Z novimi lastniki je brdska gosposčina prvič v svoji dolgoletni zgodovine prešla iz plemiških v meščanske roke.

O opremljenosti brdskih interierjev v daljni preteklosti ne vemo nič. Zapuščinskih inventarjev Egk-hov, Schrattenbachov ali Gallenbergov ni ali pa se še skrivajo našim očem. Ravno tako ni znan noben popis Zoisovega premičnega inventarja iz 18. ali 19. stoletja. Pomemben vir o grajski notranjosti iz Zoisovih časov so konservatorske beležke dr. Franceta Steleta, nastale med letoma 1926-1929,⁷ in njegove nepogrešljive fotografije ter ohranjena

korespondenca med njim in zadnjim lastnikom brdskega posestva.⁸ Zapisi o brdskih predmetih in kupljene muzealije so v Narodnem muzeju Slovenije. Ohranjena dokumentacija nam omogoča vpogled v brdsko stavbno opremo, kot so štukature, sobne tapete, stenske poslikave in grajske peči ter v del cerkvenega inventarja iz grajske kapele, žal pa ni nobenih zapisov o pohištvenem, likovnem ali drugem drobnem inventarju.

Pomembnejši podatki iz dopisovanja med Steletom in baronom so pisma iz leta 1926,⁹ v katerih je baron iz Celovca prosil Spomeniški urad v Ljubljani in takratnega banovinskega konservatorja dr. Franceta Steleta, da bi mu "na področju države S.H.S. pomagal najti kupca"¹⁰ za veliko oltarno sliko sv. Mihaela iz brdske kapele, ki jo nekateri umetnostni zgodovinarji pripisujejo Guidu Reniju. Seveda je konservatorja in nestorja naše umetnostne zgodovine zamikal ogled omenjene slike in v odgovoru na baronovo pismo je vprašal, "ali bi si smel ogledati in po možnosti fotografirati še druge grajske zanimivosti."¹¹ Iz njune korespondence je razvidno, da je Stele obiskal Brdo vsaj dvakrat in v strjeni obliki opisal njegovo notranjost ter fotografiral vse, kar se mu je zdelo spomeniško zanimivega. Sliko sv. Mihaela omenja le kot italijansko delo iz 17. stoletja, in baronu v pismu sporoča, da "zakoni ne dovoljujejo izvoz slik v inozemstvo".¹² Ker so stroški za vzdrževanje gradu in propadajočega posestva presežali lastnikove finančne možnosti, je baron iskal rešitev v prodaji vseh sakralnih predmetov ter zelo kvalitetnih grajskih lončenih peči. Stele se je kot banovinski konservator zavzemal, da bi nekatere predmete odkupil Narodni muzej v Ljubljani, predvsem invalidski voziček Žige Zoisa, za inventar grajske kapele pa si je baron Zois že dopisoval s stolnim kanonikatom v Ljubljani.

Stele je svoja opažanja na Brdu strnil v konservatorskih beležkah¹³ in jih podprl s slikovnimi viri. Gre za prvo in edino zares strokovno pričevanje, kako so ambiciozni in vsestranski Zoisi grad prenovili in v njem po modi časa ustvarili udobne, rokokojsko razpoložene bivalne prostore. Prvi je z velikopotezno obnovo zanemarjenega gradu začel iznajdljivi in premožni Michelangelo. Kot nam potrjujejo Steletove fotografije, se ta obnova časovno in s pomočjo slogovnih elementov lepo ujema s časom Michelangelove vsesplošne aktivnosti. Ambientalne posege je najbrž brez premora nadaljeval njegov naslednik Žiga in verjetno, dokler je še

⁴ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 65.

⁵ Po Karlu Zoisu je brdsko posestvo prevzel njegov prvec Anton Zois (1808-1873), za njim njegov brat Michelangelo (1812-1882), potem tretji brat Alfons (1820-1889). Njega je nasledil sin Egon (1847-1919), ki je zadnja leta živel v turjaški palači v Ljubljani (Preinfalk, Genealoška podoba rodbine Zois, str. 37).

⁶ *SBL IV*, geslo Zois, str. 832.

⁷ ZRC SAZU, Steletovi zapiski.

⁸ URSKD, INDOK, fond Brdo.

⁹ Bučič, Baroni Zoisi Edelsteinski, str. 114-15, opomba 23-29.

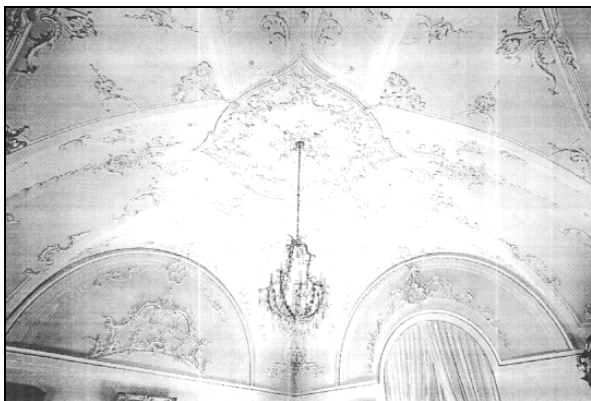
¹⁰ Bučič, Baroni Zoisi Edelsteinski, str. 114, opomba 23.

¹¹ Bučič, Baroni Zoisi Edelsteinski, str. 114, opomba 24.

¹² Bučič, Baroni Zoisi Edelsteinski, str. 114, opomba 25.

¹³ ZRC SAZU, Steletovi zapiski, XLIII, 1926, str. 3-5 in XLIX, 1929, str. 7 in 13.

obiskoval Brdo, končal z obnovitvenimi deli do preloma 18. stoletja. Temu razkošnemu obdobju je sledilo skromnejše 19. stoletje in dokazov o morebitnih večjih spremembah ali obnovah brdskih interierjev v tem času nimamo, ker jih zaradi usihajočega premoženja Zoisov najbrž tudi ni bilo.

Rokokojska štukatura z druge polovice 18. stoletja na stropu nekdanje Zoisove kapele v severozahodnem stolpu (foto: Miran Kambič)

Baročni oltar s sliko sv. Mihaela iz 17. stoletja v nekdanji Zoisovi kapeli

Konservatorjeve beležke se začnejo s kratkim opisom grajske arhitekture, pri opisovanju notranjosti pa se je najbolj posvetil grajski kapeli, ki je bila tudi glavni vzrok njegovega prihoda na Brdo. Stele jo opisuje kot prostor kvadratnega florisca z zrcalastim stropom, okrašenim z rokokojskim štukaturnim okrasjem.¹⁴ K sreči med obnovo Brda v šestdesetih letih 20. stoletja niso odstranili te imenitne stropne dekoracije, pač pa so med višinsko pregraditvijo kapele, ki je nekoč segala skozi dve etaži, v spodnjem delu izginili stenski pilastri s štukiranimi rokokojskimi kapiteli. Stele omenja še kor z razgibano baročno balustrado, marmorirani štuk z baročno ornamentiko, kamnito oltarno menzo z dvema baročnima angeloma, rezljan in pozlačen okvir s sliko sv. Mihaela in še dva manjša angela z glorio na vrhu.¹⁵ Za oltarno oljno sliko na platnu je Stele zapisal, da je sv. Mihael "upodobljen v klasični vojaški obleki. Na levi je sv. Janez Nep., na desni klečeč svetnik-menih z lilijo v roki. Na vrhu je kronanje Marije. Barve so nežne, mnogo je prijetno sinje, ki jo ljubi barok".¹⁶ Stele svoje mnenje glede datacije slike končuje z mislijo, da gre najbrž za italijansko delo iz 17. stoletja, v oklepaju pa je še dodan pripis *Albani*. Konservator je najbrž imel v mislih bolonjskega slikarja Francesca Albanija (1578-1660), znanega po rutiniranem izdelovanju velikih naročil, med njimi največ oltarnih podob, prilagojenih željam naročnikov. Iz konservatorjevega posnetka bi lahko domnevali, da sta oltar in stropna štukaturna dekoracija nastala v drugi polovici 18. stoletja, torej v času, ko je bilo Zoisovo bogastvo na višku. Takrat sta, verjetno Michelangelo ali njegov sin Žiga, oltarno sliko iz 17. stoletja, ki naj bi bila po baronovi izjavi v kapeli še iz časa baronov Egkhov, vstavila v nov, s cvetličnimi girlandami okrašen okvir.

Pri opisovanju prostorov gosposkega nadstropja Stele omenja, da so na stropovih v izbranih sobah in na stopniščih kvalitetne rokokojske štukature, o čem priča tudi njegova fotografska dokumentacija.¹⁷ Danes lahko to imenitno štukaturo občudujemo na ohranjenem stropu nekdanje grajske kapele. V sobah je Stele naštel kar sedemnajst različnih in lepo oblikovanih peči. Na treh fotografijah vidimo svetlo glazirane, okrogle ali valjasto oblikovane lončene peči, ki jih odlikuje kakovostna izdelava in pestro poznozbaročno, rokokojsko in klasicistično okrasje.¹⁸ Peč s klasicističnim

¹⁴ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek stropa v kapeli, ser. 3144, neg. 6312.

¹⁵ Posnetek oltarja s sliko sv. Mihaela v INDOK-fond Brdo, ser. 3157, neg. 6921.

¹⁶ Bučič, Baroni Zois Edelsteinski, str. 1 16, opomba 38.

¹⁷ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek stropnih štukatur, ser. 196, neg. 6308 in 6307.

¹⁸ URSKD, INDOK, Brdo, posnetki treh peči, ser. 196, neg. 14119, 14118, in 14116.

žlebovjem in plamenico na vrhu bi lahko datirali proti koncu 18. stoletja, torej je nastala v času, ko se je z grajsko obnovo še ukvarjal Michelangelov sin Žiga. Najmlajšemu, samskemu in nekoliko čudškemu sinu Karlu, ki je sicer v tem času največ živel na Brdu, najbrž ne moremo pripisati skrbi za grajsko obnovo, saj je vse svoje življenje namenjal predvsem raziskavam rastlin ter zasajanju in negovanju grajskega parka.

Klasicistična peč iz konca 18. stoletja v eni izmed nekdanjih Zoisovih soban; sedaj v depoju Narodnega muzeja Slovenije

Na fotografiji prostora, ki ga Stele imenuje biblioteka, je bil fotoapararat usmerjen v tri okenska in nadokenska ostenja s poznobaročnimi poslikanimi medaljoni in listnatimi girlandami kot znani bližajočega se klasicizma.¹⁹ Gre torej za slikarstvo iz poznega 18. stoletja, ko naj bi Žiga Zois še pred ohromitvijo obiskoval Brdo in ob svoji humanistični in gotovo tudi umetnostni razgledanosti poklical primerne slikarje ali dekoraterje. Po Steletovem zapisu sodeč je bila sobna poslikava po-

zneje prekrita s tapetami. Drugi Steletov zapis in njegova dokumentarna fotografija se nanašata na eno izmed brdskih sob v *pianu nobile*. Prav verjetno gre za reprezentančni slavnostni ali družabni salon, kjer so se gotovo srečevali Zoisovi humanistično izobraženi obiskovalci. Stene tega prostora so prekrivale dvobarvne, na platno nalepljene papirnate tapete z vertikalnimi nizi potiskanih rokokojskih venčkov in chinoiserijsko figuralno motiviko.²⁰ 18. stoletje je bil namreč čas, ko so se tudi najbolj premožni odločali za papirnate tapete s potiskanimi neskončnimi vzorci, ki so v bivalnih papirskih tapetah zamenjali drage tapiserije in poslikana platna.

Poznobaročna poslikava okenskih ostenj iz konca 18. stoletja v nekdanji Zoisovi biblioteki

Od brdskega premičnega inventarja je Stele omenil in fotografiral samo dva portreta zakoncev Zois. Sodeč po signaturah slikarja Mihaela Stroya in letnicah 1851 in 1852 naj bi šlo za portreta barona Antona Zoisa in njegove žene Katarine, vendar so njuna oblačila časovno iz različnih stilnih

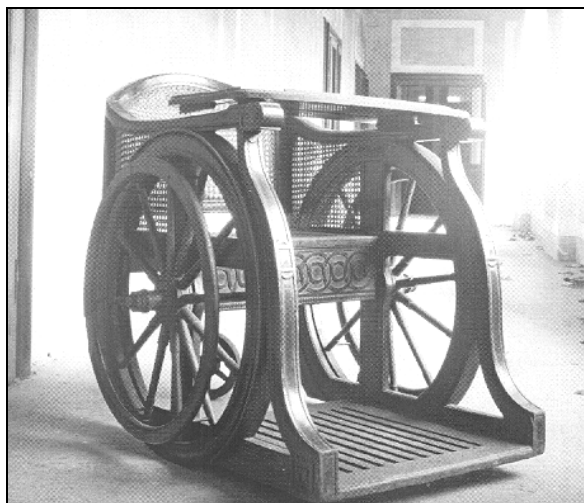
¹⁹ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek okenskega ostenja, ser. 3144, neg. 6273.

²⁰ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek slavnostnega salona, ser. 196, neg. 14116.

obdobjih.²¹ Na eni izmed Steletovih fotografij je posneta štukirana stropna rozeta s poudarjeno razgibanim rokokojskim ornamentom. Iz središča rozete visi stekleni, bogato razčlenjeni šesterokraki lesteneč s steklenimi venčki in obeski. Izdelek bi bil lahko proizvod beneške steklarske manufakture Salvianti iz 19. stoletja.²² Nedvomno so se Zoisove sobane ponašale z izbranimi kosi sobne opreme iz različnih stilnih obdobjih. Ker Stele v svojih zapisih pohištva ne omenja, je možno, da so ga zadnji lastniki že pred njegovim obiskom Brda razprodali, ali pa so ga ob selitvi odpeljali v Celovec.²³ Narodni muzej je še pred dražbo odkupil dve peči in štiri zajetne omote že prej omenjenih potiskanih tapet.²⁴ Iz muzejskega arhiva je razvidno, da se je njegov ravnatelj dr. Josip Mal potegoval tudi za odkup invalidskega vozička ohromelega Žige Zoisa, vendar se zadnji grajski lastnik še ni odločil za njegovo prodajo. Na eni fotografiji, verjetno narejeni pred prodajo gradu, je ta znameniti voziček posnet na opustelem grajskem hodniku,²⁵ druga fotografija iz leta 1931 pa kaže voziček, posnet v eni izmed grajskih sob.²⁶ Naprej je njegova pot neznana vse do leta 1949, ko se je pojavil v prenovljeni zbirki Mestnega muzeja v Ljubljani.²⁷

Reprezentančni salon iz Zoisovih časov z rokokojskimi tapetami in klasicistično pečjo; tapete so v depoju Narodnega muzeja Slovenije

Invalidski voziček Žige Zoisa iz konca 18. stoletja; sedaj v Mestnem muzeju v Ljubljani

Brdo v neplemiški lasti škofjeloških lesnih trgovcev

Edina kupca na dražbi propadajočega brdskega posestva sta bila lesna trgovca in podjetnika Franc Dolenc (1869-1938) in Slavko Heinrichar (1902-1944) iz Škofje Loke. V treh letih sta opuščeni grad od strehe do tal temeljito obnovila, kar je lepo vidno na sedmih fotografijah gradu in parka, objavljenih leta 1931 v reviji *Ilustracija*. Poleg kvalitetnih posnetkov je neznani avtor v zelo kratkem besedilu zapisal, da "zgodovinski grad Brdo pri Kranju je že razpadal in bi se gotovo počasi porušil, če ga ne bi rešil znani lesni trgovec iz Škofje Loke ... Namesto s staro leseno streho je grad danes krit z opeko. Hodniki so pobarvani z zelo učinkovito pompejansko rdečo barvo. V vseh sobah je ostal še zelo dobro ohranjen štuk, stene pa so poslikane v različnih stilih. Ostale so starinske peči in vrata.

²¹ Za portreta Zoisovih zakoncev je Stele zapisal: *2 portreta, mož v uniformi in žena s hrbtom iz slike obrnjena. Rodbina Zois. Podpis pri možu: Stroy pinx 852 in pri ženi Stroy p. 851. Iz sicer slabih posnetkov se da razločiti, da je žena upodobljena v bidermajerski dekolirani obleki, mož z lasuljo pa je videti v baročnem sukniču s čipkastim žabojem. URSKD, INDOK, Brdo, posnetka Zoisovih zakoncev, ser. 196, neg. 14124 in 14120.*

²² URSKD, INDOK, Brdo, posnetek stropne rozete z lestencec, ser. 196, neg. 6308.

²³ Ko gre za premično brdsko opremo, naj omenim, da sem si kot mlada muzejska kustosinja z velikim zanimanjem ogledovala starine v ljubljanskem stanovanju dr. Emila Stareta, nekdanjega Zoisovega zastopnika pri prodaji gradu. Za veliko neorenesančno mizo s stoli z visokimi rezljanimi naslonjali so mi lastniki povedali, da izvira iz Brda in da jo je Michelangelo Zois, zadnji grajski lastnik, dal (ali prodal) svojemu odvetniku, edinemu pooblaščenju pri prodaji brdskega posestva.

²⁴ NMS, muzejski arhiv, akti 146/29, 303/29, 1034/29 in 130/30. Inventarne štev. dveh peči: 10783 (N8708) in 10782 (N8703). Inventarna štev. papirnatih tapet: 14124/1-4.

²⁵ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek Zoisovega vozička, ser. 196, neg. 14121.

²⁶ V reviji *Ilustracija*, 3, 1931, št. 11, je v kratki reportaži "grad Brdo pri Kranju" na str. 371 fotografija Zoisovega vozička, ki ga je posnel fotografski atelje Štefan Rovšek iz Kranja. Za opozorilo o fotografijah Brda v tej reviji, ki je izhajala samo tri leta v Ljubljani, se lepo zahvaljujem zgodovinarju Jožetu Dežmanu.

²⁷ Mal, Marginalije ob ljubljanskem Mestnem muzeju, str. 78-79. Ob prenovljeni zbirki Mestnega muzeja v Ljubljani leta 1949 je dr. Mal zapisal, da je "nanovo prišel poleg že nekaterih drugih predmetov v zbirke tudi stol, ki si ga je dal napraviti ohromeli Žiga Zois, da se je z njim prevažal po svojem stanovanju".

Nedotaknjena je tudi grajska kapelica sv. Mihaela ... po teh sobah se je vozil v vozičku baron Žiga Zois."²⁸ Poleg fotografij z obnovljeno grajsko zunanostjo, arkadnega dvorišča, ribnika, gabrovega drevoreda in Zoisovega vozička sta za vpogled v notranjost Brda predvsem zanimiva posnetka "Kapelica sv. Mihaela" in "Pogled skozi vrsto grajskih sob" z lepo vidnimi baročnimi vrati. Leta 1931 narejeni posnetki bi bili lahko dokaz, da je Michelangelo Zois inventar grajske kapele prodal na dražbi skupaj z gradom, za voziček pa mu najbrž ni uspelo dobiti izvoznega dovoljenja. Leta 1933 je pravni zgodovinar dr. Janko Polec iz grajskega podstrešja prenesel Zoisov arhiv v Narodni muzej, od tam pa v nove prostore Arhiva Slovenije.

Čprav sta lesna trgovca v grad veliko investirala, nista v njem nikoli stanovala. Ena od različic, kako bi se dalo grad koristno uporabiti, je bila, da bi Brdo preuredili v bolnišnico usmiljenih bratov. O tem obstajajo podrobni načrti iz leta 1932, ki jih je Lidija Slana našla v arhivu brdskega gradu. Ker lastnika nista našla prave namembnosti za grad, sta leta 1935 brdsko posest prodala knezu Pavlu Karađorđeviću. Kaj se je potem zgodilo z inventarjem grajske kapele in z oltarno sliko sv. Mihaela iz 17. stoletja, najbrž ne bomo nikoli izvedeli. Kje je bil po prodaji gradu deponiran Zoisov voziček, ki naj bi bil, sodeč po zapisu dr. Mala, šele leta 1949 pridobljen za obnovljeno zbirko Mestnega muzeja v Ljubljani?

Karađorđevićeva ureditev brdskih interierjev

Najbrž je lepo obnovljeni, a prazni grad sredi velikega parka s starodavnimi drevesi zamikal kneza Pavla Karađorđevića (1893-1976), bratranca jugoslovanskega kralja Aleksandra, da se je leta 1935 odločil za nakup obnovljene graščine.²⁹ Svetovljanski in široko izobraženi knez je grajsko notranjost obnovil in prilagodil sodobnim bivalnim potrebam, ne da bi pri tem izničil njegovo zgodovinsko pričevalnost, kot se je to zgodilo na Brdu deset let pozneje v novi Jugoslaviji. Kot dober poznavalec starin in veliki ljubitelj umetnosti je dal preurediti interierje z velikim občutkom za grajsko preteklost. Najbrž je tudi zato obnovo Brda prepustil arhitektu Aleksandru Đorđeviću (1890-1952), ki se je pri projektiranju stavb v marsičem zgledeval po zgodovinskih slogih.³⁰ Dokaz, da je Đorđević pri obnovi gradu obdržal večino stavbnega pohištva, med drugim številna Zoisova baročna vrata s trojnimi profiliranimi polji in originalnim

okovjem, dokumentirajo fotografije iz leta 1931, narejene za revijo *Ilustracija*.³¹ Na posnetkih vidimo, da je arhitekt na stenah sobe zadržal Zoisove vzorčaste tapete iz 19. stoletja in imenitno klasicistično peč iz časa Žige Zoisa. Na drugem posnetku grajske notranjosti, narejenem neposredno pred preurejanjem Brda v Titovo rezidenco, se med že porušeno medetažno ploščo³² še vidijo rokokojske štukature, ki so jih v povojni obnovi Brda neusmiljeno odstranili.

Iz zapisa kneževega kronista je znano, da je pri izbiri notranje opreme sodelovala Pavlova žena kneginja Olga, članica grške kraljevske družine.³³ Ustno izročilo pravi, da so po rušenju Suvobora, kraljevega dvorca ob blejskem jezeru, del Karađorđevićeve opreme prenesli na Brdo.³⁴ Knežja zakonca sta grajske interierje opremljala z dragimi kosi starinskega pohištva in prostore dopolnjevala z baročnimi pozlačenimi in kamnitimi skulpturami ter zlahtno srebrnino.³⁵ Večino predmetov je knežji par kupoval med leti 1936-40 pri Tizianu, trgovini z antikvitetami v Ljubljani, večji del srebrnine pa v ruski komisijijski trgovini v Beogradu. Računi kažejo, da so grajske sobane krasili beneška ogledala, srebrni svečniki, baročne slike in, kar je za raziskovanje današnje opreme Brda zanimivo, dva zgodovinska portreta.³⁶ Gre namreč za oljni sliki nadvojvode Karla Avstrijskega in njegove žene Marije Ane Bavarske, ki so ju plenilci Brda leta 1945 prezrli, in portreta sedaj visita v glavnem brdskem apartmaju. Nekaj računov je za leseno stavbno opremo in izdelavo hišnega inventarja za stranske prostore, vse pa je bilo narejeno v dveh mizarskih delavnicah na Gorenjskem.³⁷

Pred nedavnim mi je dr. Cene Avguštin, nekdanji ravnatelj Gorenjskega muzeja v Kranju, sporočil, da mu je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja kurir iz Brda prinesel nekaj predmetov s pri-

³¹ ZVKDS, OE Kranj, št. neg. 44436 in 44495.

³² ZVKDS OE, Kranj, št. neg. 44454.

³³ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 88.

³⁴ Benedik, *Bled, ta naš Bled*, str. 75. Avtorju knjige je to povedal uslužbenec kraljevega dvorca.

³⁵ Lidija Slana je v letu 2003 pregledala del Arhiva Srbije in Crne gore v Beogradu in mi ljubeznivo posredovala gradivo o Karađorđevićevih nakupih antikvitet za opremo brdskih interierjev in za obrtniška dela, storjena v grajskem poslopju. Za kolegialno uslugo se ji lepo zahvaljujem.

³⁶ Portreta sta na računu 18. 4. 1940 vpisana kot "avstrijski cesar Karl V. in žena", dr. Špela Čopič pa je v portretih prepoznala nadvojvodo Karla Avstrijskega in njegovo ženo Marijo Ano Bavarsko. Za identifikacijo portretov se kolegici Čopičevi lepo zahvaljujem. ASiCG, fond Dvor (74), fasc. 538, mapa 762, dokumenti 538-562, 563, 564, 567, 583, 588, 595, 598 in 540-186, 214.

³⁷ ASiCG, fond Dvor (74), fasc. 540, mapa 762, dokument 538-560, 599 in mapa 765, dokument 540-63, 64, računi za mizarska dela Jožefa Marklja iz Kamnja št. 35 pri Bohinjski Bistrici in Jožeta Zupančiča iz Primskovega pri Kranju št. 80.

²⁸ *Ilustracija*, 3, 1931, št. 11, str. 371-372.

²⁹ Vahen, *Brdo*, str. 32, opomba 132: "štiri kupne pogodbe od 10. okt. 1935" in opomba 134: "vpis v Zemljiško knjigo katastrske občine Predoslje 238-321, vložek 258, str. 122, sresko sodišče v Kranju".

³⁰ *Enciklopedija likovnih umetnosti*, zv. 2, str. 162.

pombo, da "v Titovi rezidenci nimajo s tem kaj počet". Gre za nekaj pištol na kresilni mehanizem iz 19. stoletja in pet na les poslikanih ikon, med katerimi sta dve delno obloženi z reliefno obdelano posrebrno pločevino. Po Avguštinovem spominu naj bi bilo na ikoni s svetnikom na konju izpisano v težko čitljivi ruski kurzivni cirilici posvetilo ruskega belogardističnega generala Denikina knezu Pavlu. Na drugi ikoni z motivom Marije z detetom je posvetilo patriarha Da ... (nerazločno) kneginji Olgi ob krstu njene hčerke Jelisavete.³⁸ Domnevamo lahko, da so te ikone visele v grajski kapeli, ki je bila med šestletnim bivanjem Karađorđevićve družine na Brdu najbrž preurejena za potrebe pravoslavne bogoslužja. Čas prenosa dokazuje še, da Brdo po letu 1945 ni bilo popolnoma izpraznjeno in so del opreme spreminjali in prinašali kasneje.

Knez Pavle je z družino večji del poletja, večkrat tudi jesen ali zimo preživel na Brdu. Ko je po smrti kralja Aleksandra leta 1934 postal njegov namestnik in leto pozneje kupil Brdo, je knežji par v svojem gradu sprejemal in gostil pomembne politike in kulturnike. Med njimi so bile tudi evropske kronane glave, saj je bil Pavle v sorodu z mnogimi evropskimi dvori. V času Pavlovega bivanja na Brdu je bil med drugimi državniki pogovori leta 1939 podpisan najbolj pomemben notranjepolitični sporazum Cvetković-Maček. Na gradu so knezu Pavlu v funkciji kraljevega namestnika številni diplomati v svečanih uniformah predajali svoje poverilnice in ob takih slovesnostih je sodelovala garda v paradnih uniformah.³⁹ Iz vseh dosedaj znanih zapisov in ustnih sporočil lahko sklepamo, da so bili Karađorđevići brdski interierji opremljeni primerno stanu kraljevega namestnika. V šestletnem razkošnem in diplomatskem vzdušju je teklo življenje na Brdu vse do usodnega marca 1941, ko je knez Pavle podpisal pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Takoj za tem so ga z državnim udarom odstavili in izročili Angležem, ki so ga z družino internirali v Južni Afriki.

Druga svetovna vojna in čas do leta 1947

Po aprilu 1941, v času nemške okupacije, ni

mamo natančnejših podatkov o gradu. Ustni viri niso zanesljivi, pisni pa se nanašajo na konec leta 1944, ko je v grad prišla večja skupina domobrancev in v njem organizirala starešinske tečaje. Po njihovem odhodu so se na Brdo naselili tečajniki Volksturma in ostali do konca vojne.⁴⁰ Nedvomno sta bila grad in posestvo pod strogim okupatorjevim nadzorom, kajti med drugo svetovno vojno Brdo ni doživelo usode mnogih drugih slovenskih gradov, od katerih so ostale le ruševine. Stavba je vojno preživela cela in zanesljivi ustni viri pravijo, da so tudi Karađorđevići interierji ostali nepoškodovani. Žal je Brdo takoj po vojni doletela enaka usoda kot mnoge druge naše bogato opremljene gradove, ki so brez gospodarja in varuha dragocene imovine zelo hitro postali plen nemirnih povojnih let. Takoj po letu 1945 se je v grad za kratek čas naselila IV. Jugoslovanska armada. Po njenem odhodu se je po pripovedovanju okoličanov začelo neustavljivo raznašanje Karađorđevićeve opreme in v izropnem gradu so pritlične prostore zasedli stanovalci.⁴¹ Tedanja oblast je bila namreč namenoma gluha za dragoceno dediščino naše preteklosti, saj je na gradove gledala kot na ostanke starega režima. Spomeniškovarstvena služba ni imela moči, še manj pa možnosti, da bi lahko zavarovala dragocene ostanke naše premične in nepremične kulturne dediščine.

Rezidencialna in protokolarna notranja oprema

Po odloku o nacionalizaciji posestva leta 1947 je Brdo prešlo v last Izvršnega sveta SFR Jugoslavije z namenom, da se preuredi v rezidenco predsednika republike. V začetku petdesetih let so v gradu začeli velike prezidave, ki nikakor niso ustrezale spomeniškovarstvenim principom. Intenzivni gradbeni posegi so notranjost renesančnega gradu spremenili do nespoznavnosti, odstranitve pomembnih arhitekturnih elementov pa so postopoma izničile vso njegovo spomeniško substanco. Hladno vzdušje v prostorih, preurejenih za rezidenco, je oplemenitila šele notranja oprema iz

³⁸ Belogardistični general Anton Ivanović Denikin (1872-1947) se je leta 1920 po porazu proti boljševiški armadi umaknil na Krim, od tam emigriral v Francijo in kasneje v Ameriko. Ikone so bile v inventarno knjigo Gorenjskega muzeja vpisane leta 1971 pod števil. VZ 445-449, pištole pa so se pomešale med neko drugo zbirko orožja, zato je njihova inv. števil. nedoločljiva. Za podatke o ikonah, prinešenih iz Brda, se lepo zahvaljujem kolegom dr. Cenetu Avguštinu in mag. Damirju Globočniku, za pištole pa kolegici Bebi Jenčič.

³⁹ Benedik, *Bled, ta naš Bled*, str. 83. Avtor knjige je kot mlad novinar prisostvoval takšnemu diplomatskem dogodku.

⁴⁰ Lidija Slana je pri pisanju knjige o Brdu prislunhnila pripovedovanju, da naj bi med vojno za grad skrbel oskrbnik. Drugi nepreverjeni podatek pa naj bi povedal udeleženec posebnega oddelka brandenburške (?) divizije, ki se je na Brdu urila za diverzantske akcije. AS II, fond Slovensko domobranstvo ... od 24. XII. 1944 pa do februarja 1945 je bil v gradu tečaj za domobranske starešine, ki so se potem preselili v Stražišče, grad pa so do konca vojne zasedli tečajniki Volksturma. Podatki so tudi v *Gorenjskem domobranstvu*, Kranj, 25. 1. 1945, str. 3 in v knjigi Kokalj, *Gorenjski domobranec*. Za podatke se lepo zahvaljujem kolegici Moniki Kokalj Kočevar.

⁴¹ Za zanesljivi podatek se lepo zahvaljujem g. Angeli Škofic iz sosednje vasi Ilovka, dolgoletni grajski gospodinjici v času Titovih obiskov na Brdu.

žlahtnih kosov stilnega pohištva, ki je skupaj z izbranimi deli slovenske likovne umetnosti in dragoceno zbirko orientalskih preprog ustvarila razkošno predsedniško bivališče. Leta 1961 je Josip Broz Tito prepustil posestvo in grad Brdo Izvršnemu svetu LR Slovenije in vsestranski nadzor nad rezidenco zaupal Ivanu Matiji Mačku, članu republiškega sveta Slovenije. Približno trideset let je Tito s soprogo Jovanko in najožjim spremstvom redno prihajal na oddih v eno njemu najljubših republiških rezidenc. Od leta 1957, ko je Tito sprejel na Brdu prvo visoko državniško osebnost, in tudi po njegovi smrti leta 1980 je ostal grad prizorišče pogostih pomembnih dogodkov in v njegovih sobanah so se še naprej vrstili obiski vodilnih političnih, diplomatskih, gospodarskih in kulturnih osebnosti z vsega sveta. Te dejavnosti opravlja tudi v samostojni Republiki Sloveniji, le z nekoliko širšim komercialnim poudarkom. Brdo-Servis za protokolarne storitve se je leta 2002 preimenoval v BRDO-Javni gospodarski zavod protokolarne storitve Republike Slovenije.

Za opremo grajskih prostorov je zbiranje večinoma spomeniških predmetov potekalo postopoma in od vsepovsod. Prvi in glavni vir je bil gotovo po vojni ustanovljeni Federalni zbirni center, kjer so zbirali tudi zaplenjene predmete iz nacionaliziranih gradov in meščanskih stanovanj. Iz skladišč so redno opremljali protokolarne objekte, vladne ustanove in privilegirana stanovanja, kar je ostalo, so dobili slovenski muzeji in galerije. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo iz knežje opreme na snežniškem gradu preneseno na Brdo okrog osemdeset kulturnozgodovinskih predmetov.⁴² Številne dragocene preproge in likovna dela so prenesli iz opuščene Titove vile na Bledu. Nekdanji brdski uslužbenci, ki so najbolj zanesljivi vir podatkov, vedo povedati, da so veliko opreme za grad kupovali od privatnikov in v starinarinah po vsej Jugoslaviji.

Med sprehodom skozi grajske prostore lahko občudujemo opremo iz različnih stilnih obdobj – od renesanse, baroka, klasicizma in bidermajerja ter različnih variant historizma vse tja do 20. stoletja. Pregraditve grajske notranjosti in kompletna zamenjava stavbnega pohištva so bile nedvomno odsev sodobnih zahtev po reprezentančnosti in so delo glavnega projektanta arhitekta Vinka Glanza (1902-1977), kasneje še arhitekta Igorja Lunačka, izvajalci mizarskih del pa so bile ljubljanske mizarske delavnice Berlic, Naglas in Zalokar. Prvotno opremljene prostore so sčasoma dopolnjevali ali popolnoma spremenili, prva postavitev grajskih prostorov pa je delno fotografsko dokumentirana.

Opis funkcije grajskih prostorov in bežni ogled pomembnejše pohištvene opreme začinjamo v pri-

tličju, kjer je ves južni trakt namenjen državniškim sprejemom in slavnostnim dogodkom. V ostalih traktih pritličja so pisarne, sobe za varnostnike in za strežno osebje ter grajska kuhinja. V veži zahodnega trakta stoji takoj pri glavnem vhodu bronasto poprsje ruskega carja Petra Velikega. Iz signature na portretno pravovernem doprskem kipu z vsemi carjevimi odlikovanji razberemo, da je bila bista neznanega kiparja vлита leta 1808 v livarni v Sankt Petersburgu. Ker nimamo nobenih podatkov o njeni provenienci, lahko samo ugibamo, kako se je impozantna skulptura znašla na Brdu. Osebnost me navdaja misel, da gre za spregledani ostanek iz brdskega inventarja Karađorđevićev. Mati kneza Pavla je namreč izhajala iz bogate ruske knežje družine Demidovih, ki so dobili plemstvo prav za časa Petrove vladavine v 18. stoletju. Najbrž je za poveljni čas to "nepomembno" in težko bronasto poprsje s še težjim marmornatim podstavkom za nekontrolirane obiskovalce Brda predstavljalo prevelik napor, da bi ga odvedli v neznano, kot se je to zgodilo z bogato Karađorđevićovo opremo.

Iz veže se napotimo v stopniščno avlo, kjer pridemo mimo bronastih in marmornatih skulptur velikih mer, izdelkov bratov Kalinov in iz Snežnika prinešenim neorenesančnim dvosedom s stoli tipa *sgabello*, v jugozahodni stolp. V njegovem pritličju je od vsega začetka urejena lovska soba z razobešenimi Titovimi trofejami iz slovenskih in afriških lovišč ter nagačeni medved, trofeja Titove soproge Jovanke. V z macesnovim lesom opazenem prostoru izstopa okrogla točilna miza s krznenim oblogo, domiselni oblikovalski dosežek arh. Lunačka. Iz lovske sobe vodi eden od vhodov v osrednji prostor dvorca, v impozantno slavnostno dvorano, ki se obenem uporablja kot velika jedilnica. V njej so na arkadirani steni obešene pozlačene reliefne upodobitve Štirih letnih časov kiparja Zdenka Kalina, vzdolž dvorane pa so v treh poglobljenih separejih stenski mozaiki z močno stiliziranimi motivi poveljne obnove slikarja Ivana Seljaka Čopiča. Iz lesenega, žal za velikost dvorane prenizkega kasetiranega stropa razsvetljuje dvorano dvajset velikih lestencev-okroglih plafonjer, sestavljenih iz strjenih nizov bogato brušenih kristalnih kroglic. Imenitna bleščeča stropna svetila je po Glančevih predlogah izdelala tirolska tovarna Swarovski, od leta 1892 svetovno znani proizvajalec svetlobnih teles in sodobnega nakita. Pohištvena oprema dvorane je oblikovana v stilizirani maniri chippendalskega in neobaročnega sloga in je strojni in deloma ročno dorezljani izdelek industrializirane proizvodnje stilnega pohištva v tovarni Stilles v Sevnici. Če je velika dvorana namenjena protokolarnim sprejemom, proslavam, koncertom ali drugim gala prireditvam, sprejme do 100 ljudi. Pri pogostitvah je pri slavnostno pogrjnjeni mizi največ 60 gostov, ravno tako kadar

⁴² Bučić, Grad Snežnik, str. 76.

v njej zaseda vlada. Za njihovo dobro počutje skrbi dobro uigrana ekipa strežnega osebja v sodobno krojenih livrehajh.

Posebnost v dvorani je pod steklenim pokrovom razstavljen poročna skrinjica, najstarejši in najdragocenejši predmet v brdskem interierju. Renesanačna dragotina iz 15. stoletja je po vsej verjetnosti beneškega izvora. Okrašena je z reliefno izrezljanim nizom koščenih ploščic z bajeslovno vsebino, na pokrovu sta friza golih genijev in grba mladoporočencev ter koščeno okrasje, vloženo v les v tehniki *alla certosina*.⁴³ Med poročnimi skrinjicami tega tipa strokovna literatura navaja brdsko skrinjico med najrazkošnejšimi, pri nas pa sodi v najvišjo kategorijo kulturnozgodovinskega gradiva v Sloveniji.

Slavnostni dvorani sledita še dve sobani, namenjeni izključno protokolarnim dogodkom. V prostoru jugovzhodnega stolpa je konferenčna soba z imenitno oblikovano okroglo mizo z osrednjo odprtino za cvetlične aranžmaje. Načrt za odlični industrijski izdelek, ki so ga Stillesovi specializirani mojstri oplemenitili z intarzijami neobarokne motivike, je delo Stillesovega oblikovalca Iva Čamernika. Predprostor konferenčne sobe je namenjen tiskovnim konferencam in medijem vseh vrst, v njem se menjavajo zastave gostujočih držav. Soba je oplemenitena z žlahtnimi kosi bidermajerskega pohištva ter okrasnimi porcelanskimi vazami češkega izvora, ki jih krasijo ročno poslikani prizori rokokojskih žanrov. V obeh prostorih pritegneta obiskovalčevo pozornost veliki plafonjeri, ki s svojo razsežnostjo prekrivata obokana stropova. Lesketajoča stropna svetila iz kristalnih kroglic, brušenih v steklarni v Rogaški Slatini, je oblikoval arh. Lunaček, izdelala pa jih je delavnica pasarskega mojstra Pirnata v Ljubljani.

Iz pritlične avle se po širokem stopnišču z marmornato balustrsko ograjo povzpne v prvo nadstropje, nekoč v dvorcih imenovano *piano nobile*. V kareju iz štirih hodnikov so vhodi v šest apartmajev s sprejemnimi saloni, spalnicami in sanitarijami in dva vhoda v veliko zajtrkovalnico in posebej knjižnico. Na steni nad stopniščem je obešena velika stenska preproga z izvezanimi vojaškimi konjeničnimi prizori in letnico 1830. Iz spomina nekdanje grajske gospodinje vemo le toliko, da je zanimivo ročno delo od nam neznanega izvora priskrbel Ivan Maček, ki je dajal soglasje k nabavam opreme za Brdo.

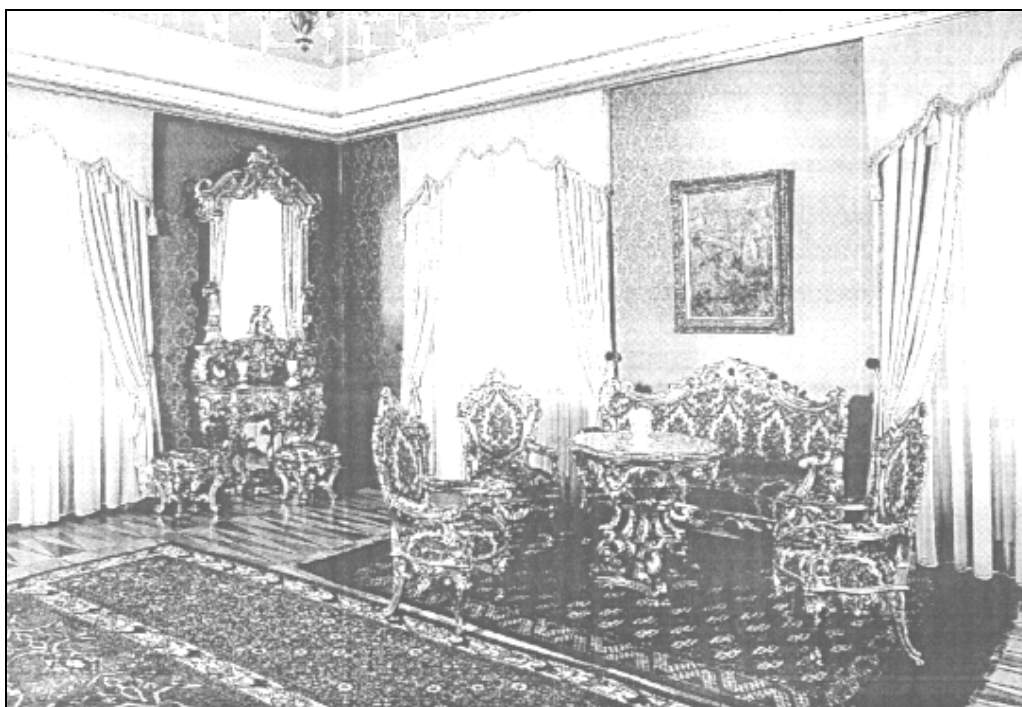
Ogled nadstropja začnimo v južnem traktu, kjer so tako kot v pritličju najbolj reprezentančni prostori. Projektant je v njegovem osrednjem delu postavil dva predsedniška apartmaja, do leta 1980 namenjena izključno zakoncema Broz. Pohištveno opremo njunih spalnic je arh. Glanz zasnoval v šestdesetih letih prejšnjega stoletja v maniri takrat modernega funkcionalizma. Ko so leta 1999 v predsedniških apartmajih posodobili sanitarije in s tem zmanjšali spalnične prostore, so z opazi povezano "celostno podobo" Glančevega pohištva razdvojili. V sobah sta ostali zgolj zakonski postelji, ki sta sedaj tuji telesi med pohištveno opremo plemenitega baroka. Med njimi velja omeniti baročno intarzirano tabernakeljsko omaro iz 18. stoletja, nekoliko mlajšo klasicistično komodo in kot bistveno posebnost bogato rezljan naslanjač, prinesen leta 1975 iz knezovega salona na snežniškem gradu. Ta izjemni kos sedežnega pohištva, obogaten z rezbarijami s človeškimi figurami, je verjetno izdelek znamenite beneške delavnice iz 19. stoletja, v kateri je Valentino Panciera (1829-1902), imenovan Besarel, izdeloval fantazijsko pohištvo po starejših vzorih.⁴⁴ V sklop nekdanje predsednikove spalnice sodi še njegov delovni kabinet, v katerem izstopa Titova pisalna miza z rahlo usločenimi linijami, oblikovno posebej nadahnjena dosežek arh. Glanza, glavnega projektanta brdske opreme. V to sobo bi sodil Titov oljni portret, ki ga je za Brdo naslikal veliki mojster slovenskega slikarstva Gojmir Anton Kos, a je ta sedaj deponiran v grajski likalnici. Zaradi zgodovinskega spomina bi se ta prostor lahko imenoval "memorialni kabinet maršala Tita" in bi bil glavni pričevalni dokument povojne zgodovine Brda.

Iz južnega hodnika stopimo v najbolj prestižna grajska prostora, v t.i. rdeči in zlati salon. V času rezidenčnega Brda sta salona sodila k predsedniškemu apartmaju, po Brozovi smrti pa v njih državniki najvišjega ranga vodijo razgovore ali podpisujejo meddržavne pogodbe. V prvem, imenovanem rdeči zaradi rdečkasto patinirane pozlate in z rdečim žametom opetim sedežnim pohištvom, posnemajo zaobljene linije pohištva z rezljanimi školjčnimi motivi oblike zgodovinskega sloga *régence*. Na spodnjem delu namizne plošče izpisano ime I. MATHIAN nam pove, da gre za izdelek ljubljanske tovarne pohištva, ko sta oče Johann (1835-1914) "c. kr. dvorni dobavitelj", in pozneje sin Ivan (1864-1940) izdelovala hibridne inačice historičnih slogov, da bi tako zadovoljila okus svojih naročnikov.⁴⁵

⁴³ Zeri, Rozman, *Evropski slikarji*, str. 224-226, sl. XLVII-XLVIII. Renesanačna poročna skrinjica z grbi mladoporočencev je izdelana v kartuzijanskem načinu vlaganja koščenih okraskov, morda v beneški delavnici Embriachi v prvi pol. 15. stoletja, koščeni reliefi z grbi pa so bili zamenjani v 17. stoletju. Skrinjica je bila kupljena za Brdo pri zbiratelju umetnin Antonu Grgiču v Zagrebu leta 1975. Mere skrinjice: 35 x 54 cm, viš. 27,5 cm.

⁴⁴ Bučič, *Stol v petih tisočletjih*, str. 71, kat. št. 72. Naslanjač je oblikovno zelo podoben seriji dvanajstih naslanjačev Andrea Brustolona (1662-1732), ki jih je zna ni kipar izdelal za patricija Veniera, sedaj razstavljenih v muzeju Cá Rezzonico v Benetkah.

⁴⁵ Bučič, *Pohištvo*, str. 26-28.

"Zlati salon" z bogato rezljanim in pozlačenim pohištvo v neorokokojskem slogu iz druge polovice 19. stoletja (foto: Miran Kambič)

Iz rdečega salona je vhod v veliki zlati salon v jugovzhodnem stolpu, opremljenim z bogato rezljano in pozlačeno salonsko garnituro, ki so jo v predsedniško rezidenco pripeljali leta 1964 iz štajerskega dvorca Štatenberg pri Makolah.⁴⁶ Imenitni komplet ekskluzivne kategorije salonskega pohištva je sestavljen iz dveh sedežnih garnitur (dvoosed, trosed in pet naslanjačev) z mizicami, dvema visokima ogledaloma s konzolnimi mizami in štirimi tabureji. Njegov sestav predstavlja najbolj izpopolnjeno garnituro reprezentančnega pohištva v brdskem interierju. Izbrani kosi te razkošno zasnovane salonske opreme z rezljanimi in predrtimi motivi školjk in volut ter igrivimi puttii se še najbolj približujejo oblikam potsdamskega, pretirano razgibanega rokokoja. Izvor v celoti pozlačene salonske garniture ni znan. Strokovna opredelitev jo postavlja v drugo polovico 19. stoletja, ko so se ponavljali slogi iz različnih zgodovinskih obdobj. S stilno analizo bi lahko njen nastanek datirali po letu 1860 ali 1870, ko so se v srednjeevropskem prostoru uveljavile neobarčne in neorokokojske

oblike in je umetniška moč mizarjev, rezbarjev in pozlatarjev skušala z močno poudarjeno ornamentiko in bohoto igrivostjo celote in detajlov čimbolj ustreči izbranemu krogu uporabnikov.

V zlatem salonu pritegne pozornost velika francoska tapiserija z osrednjim motivom mladenke s snopom klasja v gozdni pokrajini. Najbrž ne bomo nikoli izvedeli, kako je bila stkana in dobro ohranjena stenska preproga iz 17. stoletja pridobljena za Brdo. Žal brdske kronike nihče ni zapisoval, tistih, ki bi o tem kaj več vedeli, pa ni več. V salonu je omembe vreden krilni klavir svetovno znane dunajske znamke *Bösendorfer* (op. 7855). S to serijsko številko opremljen že "muzejski" model klavirja z dunajsko mehaniko je iz sedemdesetih let 19. stoletja.⁴⁷

Iz rdečega salona se napotimo v vzhodni trakt z veliko dvorano, v kateri je brdska knjižnica s pohištveno opremo arh. Glanza in približno 6.500 knjižnimi enotami. Nekaj beletristike se je našlo v Karađorđevići zapuščini. Po obnovi Brda je bila knjižnica obogatena s prvimi izdajami slovenskega slovstva od protestantizma dalje. Med knjigami je poleg daril nekaj nakupov slovenskih avtorjev iz novejšega časa in kompletov marksistične literature, s katerimi so slovenske založbe pridno polnile tudi police brdske knjižnice.

Naslednji manjši prostor v vzhodnem traktu je bila Titova delavnica, opremljena s stroji, ki jih je

⁴⁶ Bučič, Zlati salon in njegovo restavriranje, str. 17 in 20. Salonsko garnituro so dobili leta 1964, ko so zamenjali stilno opremo med protokolarnim objektom Brdo in gradom Štatenberg, s katerim je upravljalo Ministrstvo za težko industrijo. Vlada je dala Štatenbergu v zameno komplet jedilniškega pohištva, oblikovanega v staronemškem slogu s konca 19. stoletja. Salon je leta 1999/2000 restavriral akad. slikar in restavrator Vlado Stjepič, obširno poročilo o obnovi salona je v arhivu Brda.

⁴⁷ Za datacijo klavirja se lepo zahvaljujem dr. Darji Koter.

Josipu Brozu podarila tovarna Iskra, da bi obujal spomine na svoja mladostna kovinarska leta. Čeprav je imela soba za Brdo pomemben memorialni značaj, so jo leta 2003 izpraznili, baje zaradi pomanjkanja pomožnih prostorov za novinarje, fotografe in televizijske snemalce ter opremo začasno deponirali v eni od podstrešnih sob. Gre za nerazumno kršenje spomeniškega kodeksa in upati je, da bo gradu ta krivica popravljena.

Beneški tip razčlenjene tabernakeljske omare iz šestdesetih let 18. stoletja (foto: Miran Kambič)

Po hodniku vzhodnega trakta nadaljujemo pot do modrega apartmaja v severovzhodnem stolpu, ki je po kategorizaciji apartmajev takoj za predsedniškima. Soba s kakovostnim štukiranim stropom je nastala iz zgornjega dela višinsko pregrajene dvoetažne kapele. Po velikih spremembah brdske notranjosti v prejšnjem stoletju je imenitni strop ostal edini spomin na čase, ko sta barona Michelangelo in Žiga Zois preuredila grad v razkošno podeželsko rezidenco. V tem prostoru je sedaj t.i. modri salon, opremljen z v celoti pozlačeno sedežno garnituro s turkiznomodro žametno prevleko in z visokim konzolnim ogledalom. Salonsko pohištvo elegantnega in lahkotnega videza odlikujejo rahlo zaobljene linije novega baroka iz druge

polovice 19. stoletja. Salonski prostor dopolnjuje beneški tip razčlenjene tabernakeljske omare iz šestdesetih let 18. stoletja, okrašene s pozlačenim rezljanim dekorjem in okovjem ter velikimi brušenimi ogledali. Tabernakelj sodi med najlepše kose brdske pohištvene opreme, žal z veliko pomanjkljivostjo za umetnostnozgodovinsko stroko, saj ne poznamo njenega izvora. V sklopu modrega apartmaja sta še vhodni predprostor z žlahtnimi kosi dunajskega bidermajerja in neoklasicistična bela spalnica z rezljanim pozlačenim okrasjem. Gre za zelo kvaliteten obrtniški izdelek, najbrž iz prvih desetletij 20. stoletja, ki v oblikah in okrasju zvesto posnema značilnosti francoskega sloga Ludvika XVI.

Prestopimo še v zahodni trakt prvega nadstropja, kjer so v jugozahodnem stolpu in zraven njega sobe, ki so nekoč sodile k damskemu glavnemu apartmaju. Danes jih uporabljajo za uradne razgovore najvišjih državnikov in za manjše sprejeme domačih in tujih delegacij. Pohištveno opremo velike sobe, katere se je zaradi svetlikajočega učinka sivkastosrebrne barve oprijelo ime srebrni salon, sestavljajo: dve sedežni garnituri z velikim ogledalom in vitrino z izbranimi kosi porcelana, brušene steklovine in žlahtne srebrnine, povečini prenešenih iz salonov snežniškega gradu. Salonsko pohištvo je oblikovano v neoklasicističnem slogu s karakteristikami francoskega sloga Ludvika XVI. Privlačna lepota naslonjačev in blazinjakov je v pisani paleti kuponov, stkanih v strojni tehniki *žakar*,⁴⁸ s katerimi so opeti tapcirani sedeži in naslonjala. Na kuponih so upodobljeni pastoralni prizori, ki so v času zgodovinskih slogov posnemali figuralne motive po vzorih starih tapiserij. Neoklasicistična sedežna garnitura je bila kupljena za Brdo leta 1975 iz opreme blejske vile ing. Dušana Serneca, politika in bana Dravske banovine med obema vojnama.

V zahodnem traktu sta še beli in rjavi apartma z manj zanimivim spalničnim pohištvom, ki oba posnemata zgodovinske sloge. V salonih obeh apartmajev je še nekaj bidermajerske opreme in edina sedežna garnitura v t.i. staronemškem slogu (*altdeutsch*) iz prehoda 19. v 20. stoletje. V južnem traktu je v sredini še velika zajtrkovalnica, opremljena z neusklajenim stilnim pohištvom, prinesenim iz vseh vetrov. Za razvoj domačega mizarstva je pomembno v njej omeniti dve nizki intarzirani in z nekoliko "historičnim" navdihom oblikovani kredenci iz obdobja med obema vojnama. Po kovinski nalepki v notranjosti večje kredence sodeč gre za izdelka Naglasove, najbolj renomirane mizarске delavnice v Ljubljani, katere začetki segajo v leto 1847.

⁴⁸ Tehnika *žakar* je poimenovana po Jacquardu (1752-1834), strojnem tekstilnem tehniku iz Lyona.

Spomeniško obarvanih in omembe vrednih predmetov je še veliko, predvsem med pozneje elektrificiranimi svetlobnimi telesi, katerih večina posnema historične sloge. Poleg nekaj bogato rezljanih in pozlačenih postbidermajerskih lesten- cev prevladujejo v gradu razkošni primerki iz brušenega češkega kristala in muranski lesten- ci iz raznobarnega stekla, segajo pa do kroparskih kovanih okrasov.

Pri obnovitvenih delih leta 1999 so bile do- trajane okenske zavese zamenjane z novimi, ki jim izvajalci žal niso znali dati "grajskega" videza. Stilna oprema salonskih prostorov zahteva v pri- lagojenem stilu oblikovane zavese. Celo izbor bla- ga in vzorcev naj bi bil barvno usklajen s tekstilom na sedežnih garniturah. Samo štirje saloni, na- menjeni sprejemom in konferencam, ter slavnost- na dvorana so opremljeni z novim parketom z zloženimi vzorci. Pri obnovitvenih delih leta 1999 so vse ostale sobe in hodnike ponovno prekrili s tapisoni v pastelnih barvah, ki nikakor ne sodijo v grajske interierje s stilno opremo.

Ko zapuščamo raznoliko in bogato opremljeno prvo nadstropje, se povzpnejo še na podstrežje, ki ima dva paralelna trakta z manjšimi sobami za varnostnike in različna spremstva ter laboratorijski prostor za analizo hrane, ki od Brozove smrti leta 1980 ni več v uporabi.

Gledano s spomeniškega in kulturnozgodo- vinskega vidika pomenijo brdski interierji neizvi- ren primer grajske bivalne kulture. Za večino brd- skega inventarja lahko rečemo, da so prave "mu- zealije" in bi kot take zaslužile temeljito kataloško obdelavo. Zaman sem v arhivu vlade med ne- urejenimi fascikli in neoštevilčenimi folijami iskala podatke o pridobivanju in nakupovanju pred- metov za opremo protokolarnih objektov, predvsem za gradove Brdo, Strmol in Snežnik. Kot že re- čeno, kronike teh gradov ni nihče zapisoval ali pa jih ni smel, čeprav je veliko dogodkov, predvsem na Brdu, zelo pomemben del naše novejšje zgo- dovine. Med leti 1986-1988 smo v okviru Mestnega muzeja v Ljubljani prvič izdelali strokovni in žal nikoli dokončani popis kulturnozgodovinskega in- ventarja, skrb za likovno gradivo pa je leta 1986 prevzela Narodna galerija. Izdelavo dokumentacije bo treba v razširjeni obliki nadaljevati, saj je ta po zakonu obvezna za vso premoženjsko, nepremično in naravno dediščino. Šele po izdelavi takega elabo- rata se lahko Brdo skupaj z opremo in grajskim parkom ustrezno ovrednoti in razglasi za kulturni spomenik, kar dosedaj ni bilo zaželeno. S pri- zadevanjem sedanjega vodstva Brda in kranjskega Zavoda za varstvo kulturne dediščine so stvari stekle v pravo smer.

Vpogled v brdske interierje naj končam z mislijo, da je na brdskem gradu vse podrejeno protokolarnim dogodkom in sprejemom na najvišji

ravni. Zaradi vsebine, pomembnosti in varnosti dogodkov se mora del žlahtne opreme velikokrat prerazporejati po grajskih prostorih in se pril- gajati vzvišenim funkcijam - seveda vse s pravo mero in odnosom do naše kulturne dediščine.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS II – Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dis- locirano arhivsko gradivo II
– fond Slovensko domobranstvo

ASiCG – Arhiv Srbije i Crne Gore
– fond Dvor (74), fasc. 538; fasc. 540.

NMS – Narodni muzej Slovenije
– muzejski arhiv.

URSKD – Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino
– INDOK – fond Brdo.

ZRC SAZU – Znanstveno raziskovalni center SAZU
Steletovi zapiski – Umetnostnozgodovinski in- stitut Franceta Steleta: Steletovi zapiski, XLIII, 1926 in XLIX, 1929.

ZVKDS OE Kranj – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Kranj

LITERATURA

Benedik, Božo: *Bled, ta naš Bled*. Ljubljana : Euro- design, 1993.

Bučič, Vesna: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine (Kulturni in na- ravni s spomeniki Slovenije : zbirka vodnikov; 205), 2004.

Bučič, Vesna: Baroni Zois Edlsteinski in njihovi interierji v gradu Brdo pri Kranju. *Avguštinov zbornik* (ur. Beba Jenčič et all.). Kranj : Go- renjski muzej (Gorenjski kraji in ljudje; 24), 2003, str. 111-119.

Bučič, Vesna: Grad Snežnik po drugi svetovni vojni. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 74-94.

Bučič, Vesna: *Stol v petih tisočletjih : razstava v Arkadah*. Ljubljana : Narodni muzej, 1973.

Bučič, Vesna: Pohištvo, *Secesija na Slovenskem*. Ljubljana : Narodni muzej, 1984, str. 26-28.

Enciklopedija likovnih umjetnosti, 2, D-F. Zagreb : Leksikografski zavod FNRJ, 1962.

Gorenjski domobranec. Kranj, 25. 1. 1945.

Ilustracija, 3, 1931, št. 11, str. 371-372.

- Kokalj, Monika: *Gorenjski domobranec*. Ljubljana (Gorenjski kraji in ljudje : Gorenjski muzej Kranj; 18), 2000.
- Mal, Josip: Marginalije ob ljubljanskem Mestnem muzeju. *Kronika*, 1, 1953, št.1, 78-79.
- Preinfalk, Miha: Genealoška podoba rodbine Zois od 18. do 20. stoletja. *Kronika*, 51, 2004, št. 1, str. 27-50.
- SBL – *Slovenski biografski Leksikon*, IV, T-Ž geslo Zois, Ljubljana, ZRC SAZU 1980-1991.
- Slana, Lidija: *Grad Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, Gorenjska I/1, Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana : Viharnik, 1996.
- Vahen, Damjan: *Brdo : kratek pregled zgodovine gradu in gospoščine*. Ljubljana : Rado Hribar, 1940.
- Zeri, Federico in Rozman, Ksenija: *Evropski slikarji : katalog stalne zbirke*. Ljubljana : Narodna galerija, 1997.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Brdoer Innenräume in der Vergangenheit und Gegenwart

In der Ebene zwischen den Ortschaften Predoslje/Predassel und Kokrica/Kokritz oberhalb von Kranj/Krainburg liegt das Renaissanceschloss Brdo/Egg. Es wurde in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts von den Rittern Egkh errichtet und war bis zum 20. Jahrhundert Wohnstätte bedeutender Persönlichkeiten, die durch ihr politisches, kulturelles und wirtschaftliches Wirken in die slowenische Geschichte eingegangen sind. Nach dem Auszug der Barone von Egkh in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts und nach ihnen der Adelsfamilien Schratzenbach und Gallenberg wurde das Schloss um 1753 von dem wohlhabenden Handelsmann Michelangelo Zois Baron von Edelstein durch Versteigerung käuflich erworben. Vater und Sohn Sigismund, Mineraloge, Mäzen und zentrale Persönlichkeit der slowenischen Aufklärung, wandelten das verkommene Renaissanceschloss in einen barocken Adelsitz um und schufen der Mode entsprechende gemütliche rokokoanmutende Wohnräume. Als im Laufe des 19. Jahrhunderts der Reichtum der Zois zu schwinden begann, wanderte der letzte Schlossbesitzer nach dem Ersten Weltkrieg nach Österreich aus und die Herrschaft Brdo wurde 1929 durch Versteigerung verkauft.

Vor der Versteigerung hatte der Banschafskonservator France Stele das Schloss aufgesucht, das Schlossinnere zur Zeit von Michelangelo und Sigismund Zois beschrieben und Details von künstlerischem Wert fotografiert: die Rokoko-Stukkaturen, Zimmertapeten, Wandmalereien, barocke und klassizistische Öfen sowie den Barockaltar in der Schlosskapelle mit dem Bild des hl. Michael aus dem 17. Jahrhundert.

Auf einer Versteigerung wurde das Schloss von zwei Unternehmern aus Gorenjska/Oberkrain erworben und nach sechsjähriger Erneuerung im Jahr 1935 an den jugoslawischen Fürsten und Prinzregenten Pavle Karađorđević verkauft. Letzterer überließ die Schlossrenovierung dem Belgrader Architekten Aleksandar Đorđević. Aus der schriftlichen Dokumentation des Archivs in Belgrad geht hervor, dass das Schloss mit einer luxuriösen Stileinrichtung versehen wurde, die zum Großteil in einer Antiquitätenhandlung in Ljubljana erworben wurde. Nach Pavles Ausweisung aus Jugoslawien im Jahr 1941 wurde das Schloss während des Zweiten Weltkriegs von der deutschen Besatzungsmacht konfisziert, unmittelbar nach der Befreiung im Jahr 1945 brachte die Bevölkerung der Umgebung Karađorđevićs Einrichtung an sich.

Nach der Nationalisierung des Schlosses im Jahr 1947 wurde Brdo von der Regierung der Föderativen Volksrepublik Jugoslawien übernommen mit der Absicht, das Schloss in eine Residenz für den Staatspräsidenten Josip Broz Tito umzuwandeln. Der Denkmalschutz wurde daran nicht beteiligt. Durch intensive Baueingriffe wurde das Innere des Renaissanceschlosses bis zur Unkenntlichkeit verändert, seine Denkmalsubstanz dadurch vernichtet.

Die den Bedürfnissen eines Residenzobjekts entsprechend umgewandelten Räumlichkeiten unter der Leitung des Projektarchitekten Vinko Glanz und in der Folge des Architekten Igor Lunaček wurden durch die Stilmöbeleinrichtung bereichert, die – ergänzt durch ausgewählte Werke der slowenischen bildenden Kunst und eine kostbare Sammlung von orientalischen Teppichen – eine prunkvolle Residenz schuf. Seit 1957, als Tito den ersten hohen Staatsvertreter auf Brdo empfing, aber auch nach seinem Tod im Jahr 1980 blieb das Schloss Schauplatz bedeutender Ereignisse. Besuche führender politischer, diplomatischer, wirtschaftlicher und kultureller Persönlichkeiten folgen aufeinander. Alle diese Funktionen behielt das Schloss als Protokollobjekt auch im unabhängigen Slowenien bei, obwohl nun mit betont kommerzieller Bedeutung.